

 doi: 10.22034/MCAL.2026.23133.2493

Linguistic architecture and musical elements of Suleiman al-Issa's "Children's Anthology" according to the formalist approach

Ahmad Arefi, PhD in Arabic language and literature, Allameh Tabatabaei University, Tehran, Iran.

Ramazan Rezaei, Associate professor in Arabic language and literature, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.

Zahra Nasri*, PhD in Arabic language and literature, Arak University, Arak, Iran.

Nader Behmaram, Graduated from Shahid Madani University of Azerbaijan, Azerbaijan, Iran.

Received: 2025/05/21

Accepted: 2026/01/27

Introduction

Music is a powerful tool that, if used correctly, can help develop personality, increase learning, and improve a person's cultural and social level. Music can be relaxing and reduce anxiety and stress or, conversely, boost energy and vitality. It can also stimulate a person's creativity and increase his or her concentration in educational processes, strengthen the listening, memory, and analytical abilities of humans, especially children, convey moral and educational stories and messages, and strengthen social and moral values in the mind. Music in poetry is created through language, architecture, and word arrangement by means of meter, rhyme, and expressive and original refinements. It has a great impact on the soul. Music is one of the essential elements for formalists, who pay special attention to it in examining the text. Thus is because it is a type of form that they examine through highlighting, non-normativity, literariness, etc. to show the difference of a musical text through the destruction of the norm. They pay attention to the transformation in the form of common and ordinary language and the literary industries that lead to the prominence of the literary text, and they analyze the linguistic characteristics of the texts, the constituent parts of a work, the connection between these parts, and the relationships of succession and association. When creating literary works, the poet treats language in such a way that he uses words in the best way, like an architect who, when building a building, decorates it with the correct application of his unique construction tools and architecture, and the person who observes the building enjoys its beauty. Hence, the beauty of a literary work lies in the linguistic architecture and the way of arranging words and the unity and proportion of its words with meanings. Children's poetry is formed based on the music of words and sounds, serving as a tool for his struggle and movement. It involves factors such as emotion, music, imagination, and original arrangements. Al-Issa is one of the poets of children's literature who composes poems using original arrangements and linguistic architecture that suit the spirit and thoughts of the child. This research is conducted to examine how Al-Issa, with his linguistic architecture in "Children's Court" and its uplifting and inspiring music, affects the audience and how they enjoy receiving the linguistic beauty of this work.

Methodology

This descriptive-analytical study uses a formalist approach to examine the impact of linguistic and musical architecture in the "Children's Poetry" by Suleiman al-Issa on the emotional and educational development of children. Therefore, the following questions are raised to answer:

E-ISSN: [2588-6762/](https://doi.org/10.22034/MCAL.2026.23133.2493) ©2025. Published by Yazd University This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

*Corresponding Author Email: zahra.nahvi2014@gmail.com

- a) What are the most important musical elements used in the "Children's Poetry" by al-Issa according to the formalist approach?
 - b) Why are the rhythms of al-Madarak, rajz, raml, and hazj the most frequently ones used in the "Children's Poetry" by al-Issa?
 - c) What is the function of the internal music used in the "Children's Poetry" by al-Issa through alliteration, assonance, contrast, etc.?
- "Children's Court" includes 205 odes, and the statistical population of the present study is 120 odes from the aforementioned anthology.

Results and discussion

The beauty of form and linguistic architecture in Al-Issa's "Divan Al-Atfal" has a great impact on the soul and mind of the child. Al-Issa invites children to live and move through balance music to move away from a monotonous life. The most prominent artistic devices used in "Children's Poetry" include repetition, consideration of the like, contradiction, symmetry. Repetition in his poems serves to create pleasant and beautiful music, encouraging the audience to linger, ultimately better conveying concepts and meanings to the reader. Repetition in this anthology has a high frequency, such that it has become one of the stylistic features in Al-Issa's poems. By using this technique, the poet has been able to create a strong bond between his poems and the audience. The findings of the research show that the beauty of form and linguistic architecture in the words used in Al-Issa's poetry has a tremendous impact on the souls and minds of children and causes their cheerfulness and liveliness. Puns, repetition, contrast and consideration of the same are among the most important elements used in "Divan Al-Atfal". With his expressive ability and linguistic skill, the poet has been able to use foreign music and convey concepts well to the audience. Al-Issa has created unity and coherence in his poems through contrast. Puns express his creative taste and talent and play a significant role in creating inner music in "Divan Al-Atfal". The arrangement and juxtaposition of words have made the words stand out in certain compound words, Al-Issa visualizes meanings and images in the minds of children that are aligned with and deeply connected to the context of the speech.

Conclusion

Among the poetic rhythms, Al-Issa has used Matdarak (42 times), Rajj (22 times), Raml (14 times) and Hajj (10 times) rhythms more as well as the Sare rhythm (2 times), Tawil (1 time) and Mansarah (1 time). This is because Matdarak, Rajj, Raml and Hajj are considered to be fast and lively rhythms and are more suitable for composing children's poetry. The use of these rhythms in Al-Issa's poetry shows the poet's ability to establish harmony and proportion between rhythm and content. By understanding the musical function of poetic rhythms, he has been able to use them well to convey his emotions and feelings in accordance with the content of the poem. In the rhyme of his poems, he has used letters indicating softness, love and expansion such as "b", "m", and "n" which express excitement, happiness, heat; joy, beauty and softness. Through them, he has created background music in his poetry. Using beautiful and outstanding music, Al-Issa invites children to live, move, and avoid a monotonous life. The most prominent musical artistic devices in "Diwan Al-Tafsar" include alliteration, assonance, repetition, mitmat al-nadhir, and tabaq. The use of beautiful form in his poems aims to create pleasant and beautiful music, encourage the audience to linger, and ultimately better convey concepts and meanings to the reader. By using repetition, the poet has been able to create a strong bond between his poems and the audience.

Al-Issa stimulates the minds of children by creating spiritual beauty by using contrast, and he combines phonetic beauty and inner music. The correct combination of words in the form of

mitmat al-nadhir has created beautiful and pleasing words in Al-Issa's poems. Contrast and mitmat al-nadhir play a significant role in creating spiritual music in "Diwan Al-Tafsat"; they are a sign of his skill. The poet's most important goals in using carob are to highlight it in his poems, to strengthen meaning and concept, and to evoke images, sounds, and moods.

Keywords: Aesthetic formalist, Musical elements, Rule expansion, Suleiman al-Issa, Divan Al-Atfal

References

- Abbas, H. (1998). *Characteristics of Arab Letters and their meanings*, Damassus: Publishers of the Union of Arabs Writers. [In Arabic]
- Abd-Allah Musa al-Shadifat, S. (2008). "The phenomenon of repetition in the poetry of al-Shabab al-Zarif" (supervised by Abd Al-Rahman Al-Hovaidi). Faculty of Literature and Humanities: Al-e al-Bait Society. [In Arabic]
- Abu Setit, Sh.M. (1994). *Targeted research in innovative science*. Egypt: Al-Azhar University. [In Arabic]
- Abo Al-Adas, Y. (2010). *Stylistics: Vision and Application*. Oman: Dar Al-Masirah. [In Arabic]
- Ahmad Badavi, A. (1996). *Principles of Literary Criticism among the Arabs*. Cario: Dar Al-nahzat. [In Arabic]
- Al-Alam, M., & Evaz, R. (1988). *In issues of Contemporary Arabic Poetry*. Tunisia: Arab Organization. [In Arabic]
- Alawi, F, Haghshenas, A, Aghagolzadeh, F., &, Kord zaferanloo Kambozia, A. (2009). Children poetry and the development of aesthetics in children. *Literary research*, 6(23), 99-108. [In Persian]
- Ale Boieh Langroudi, A., & Zarei Kefaiat, H. (2016). The function of the element repetition and beauty in modern poetry research for example of Badr Shakir Sayab. *Arabic Literary*, 8(1), 1-18. DOI: <https://doi.org/10.22059/jalit.2016.60168> [In Persian]
- Al-Issa, S. (1999). *Children's Al-Atfal*. Damascus: Dar Al-Fikr. [In Arabic]
- Al- Qirwani, I. (1981). *Al-Omda in the poetry industry* (edited by Abd Al-Hamid). Beirut: Al-Jalil Publication. [In Arabic]
- Ali madadi, M, Sakhavi, L., &, Mohammadi, H. (2020). "A Study of the Magic of Proximity in Children's Poetry". *Linguistic and Rhetorical Studies*, 11(22), 219-250. DOI: [10.22075/JLRS.2019.17801.1492](https://doi.org/10.22075/JLRS.2019.17801.1492) [In Persian]
- Anis, I. (2020). *Music of Poetry*. Cario: Angelo Egyptian Library. [In Arabic]
- Al-Nuwaihi, M. (1971). *The Issue of New Poetry*. Egypt: Al-Alamiya Press. [In Arabic]
- Al-Shayib, A. (1994). *Principles of literary criticism* (10th edition). Cairo: Al-Nahda al-Masry. [In Arabic]
- Assadni, M. (n.d.). *Artistic imagery in poetry*. Alexandria: Knowledge. [In Arabic]
- Basuni, A.A. (2015). *Innovative science*. Cario: Al-Mokhtar Institute. [In Arabic]
- Eagleton, T. (2001). *An Introduction to Literary Theory* (translated by Abbas Mokhber). Tehran: Markaz. [In Persian]
- Esmail, E. (1974). *Principle of Aesthetics in Arabic Criticism*. Egypt: Dar Al-Fikr Al-Arabi. [In Arabic]

- Fazeli, M. (1997). *Study and criticism of important rhetorical issues*. Mashhad: Ferdowsi University Mashhad. [In Arabic]
- Haghshenasi Lari, A.M. (2009). "Children's Poetry and the Emergence of Verbal Aesthetics in Children". *Quarterly Journal of Literary Studies*, 6(23), 89-108. [In Persian]
- Ibn Qotaibeh, A. (1981). *Difficult interpretation of the Quran* (edited by seyed Ahmad Saghr). Beirut: Dar Al-Marefat. [In Arabic]
- Jorjani, A. (2004). *The reasons of the Miracle* (edited by Mohammad Shakir). Cairo: Library Al-Khanhi. [In Arabic]
- Kazem Al-Hawadi, M. (2012). "Al-Janās in the Nahj-ul-Balaghā, a study of the semantic and aesthetic functions". Al-Kufah University: *The Arabic Language and Literature*, 14, 66-49. [In Arabic]
- Lazeme Zare, S. (2018). "A comparative study of common themes in the poetic works of Mustafa Rahman Doust And in Divan Al-Atfal, Soleiman Al-Issa" (supervised by Ramin Moharrami, Faculty of Literature and Humanities). University of Mohaghegh Ardebili. [In Persian]
- Meshkani, A. (2013). "study of the evolution of children's literature in Iran and selected Arab countries, Egypt, Syria, and Lebanon" (supervised by Mohammadali Talebi, Faculty of Theology and Islamic Studies). Sabzevar University. [In Persian]
- Reazpour, M. (2019). "Swing sinfing for children Soleiman Al-Issa" (supervised by Hadi Shabani Chafiri, Faculty of Literature and Humanities). Gilan University. [In Persian]
- Safavi, K. (2014). *From Linguistics to Literature* (3rd edition). Tehran, Sooreh Mehr Publications. [In Persian]
- Shafiei Kadkani, M.R. (2009). *Music of Poetry* (4th edition). Tehran: Agah. [In Persian]
- Shafiei Kadkani, M.R. (2013). *Resurrection of Words* (3rd edition). Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Soltani, A. A. (2004). "Discourse Analysis as a Theory and Method". *Political Science*, 7(28), 153-180. [In Persian]
- Taftazani, M. (n.d.). *Description of the destination* (edited by Abd Al-Rahman). Qom: Sharif Razi Publication. [In Persian]

doi: 10.22034/MCAL.2026.23133.2493

معماری زبانی و عناصر موسیقایی «دیوان الأطفال» سلیمان العیسی طبق رویکرد فرمالیسم

احمد عارفی، دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

رمضان رضائی، دانشیار زبان و ادبیات عربی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

زهرا نصری*، دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه اراک، ایران

نادر بهرام، کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۰۷

چکیده

موسیقی یکی از هنرهای به روز و انعکاس احساسات و تجربیات بشری است که از طریق اصوات، ریتم و هماهنگی ایجاد می شود. این هنر قادر است روحیه ی افراد را تحت تأثیر قرار داده، نگرش ها و احساسات آنان را تغییر دهد و در فرآیند آموزش و پرورش، نقشی اساسی ایفا کند. فرمالیست ها، توجه خاصی به موسیقی از جهت تأثیرگذاری بر مخاطب در خلال محسنات بیانی، بدیعی و فرمی متناسب با معنا دارند. العیسی در «دیوان الأطفال»، از طریق زیبایی فرم و موسیقی سعی دارد بر کودکان تأثیر بگذارد. این جستار به روش توصیفی-تحلیلی، موسیقی «دیوان الأطفال» اثر سلیمان العیسی را با هدف بررسی نحوه ی تأثیر آن بر تربیت کودکان و القای معانی به آن ها، طبق رویکرد فرمالیستی واکاوی می نماید. نتایج پژوهش حاکی از آن است که العیسی در میان بحرهای شعری بیشتر از بحرهای متدارک، رجز، رمل و هزج بهره جسته است؛ چراکه بحرهای نرم، شاد و نشاط انگیز هستند و برای سرودن شعر کودک مناسب ترند؛ کاربرست آنها در «دیوان الأطفال» نیز بیانگر توانمندی او در برقراری هماهنگی و تناسب بین وزن و محتوا است. العیسی، در قافیه ی اشعار خود از حروف دال بر نرمی، محبت و انبساط استفاده کرده که بیانگر هیجان، شادی، حرارت، نشاط و زیبایی هستند. شاعر با استفاده از تکرار، جناس، ترصیع، تضاد و مراعات النظیر در چیشی خاص و هم نشینی مناسب واژه ها، وحدت و انسجام را در اشعار خود ایجاد کرده تا زیبایی و تأثیر شعری دوچندان گردد. او با هم نشینی واژگان آهنگین، تصاویری را در ذهن کودکان، با هدف تقویت مفاهیم، متناسب با بافت و معنا مجسم می کند.

کلیدواژه ها: زیبایی شناسی فرمالیستی، عناصر موسیقایی، سلیمان العیسی، «دیوان الأطفال».

مقدمه

موسیقی ابزار قدرتمندی است که استفاده‌ی صحیح از آن، می‌تواند به توسعه‌ی شخصیت، افزایش یادگیری و ارتقای سطح فرهنگی و اجتماعی فرد کمک کند. موسیقی می‌تواند به ایجاد آرامش و تقویت شادابی کمک کرده، خلاقیت فرد را تحریک نماید و به بهبود و افزایش تمرکز او منجر شود. همچنین به تقویت حافظه، توانایی‌های شنیداری و تحلیلی انسان‌ها به‌ویژه کودکان کمک نموده و ضمن انتقال پیام‌های اخلاقی و تربیتی، ارزش‌های اجتماعی را در ذهن تقویت می‌کند.

موسیقی شعر از طریق زبان، معماری، چینش کلمات، وزن، قافیه و محسنات بیانی و بدیعی ایجاد می‌شود و تأثیر فراوانی بر روح دارد. این عنصر، از مهم‌ترین عناصر نزد فرمالیست‌ها می‌باشد که در بررسی متن به آن توجه خاصی دارند؛ زیرا موسیقی شعر به نوعی فرم اطلاق می‌شود که از خلال برجسته‌سازی، هنجارگریزی، وجه ادبی و مضامینی از این دست، به بررسی موسیقی می‌پردازد تا بدین صورت، تفاوت یک متن موسیقایی را از خلال نابودی هنجار نشان دهند؛ زیرا آنان به دگرگونی فرم زبان عادی و صنعت‌های ادبی که منجر به برجستگی متن ادبی می‌شوند، توجه می‌کنند و ویژگی‌های زبانی متون، بخش‌های تشکیل دهنده-ی یک اثر، پیوند میان این بخش‌ها و روابط جانشینی و همنشینی را واکاوی می‌کنند. شاعر هنگام خلق آثار ادبی، با زبان به‌گونه‌ای رفتار می‌کند که از واژگان به بهترین روش استفاده می‌کند؛ مانند معماری که هنگام ساخت بنا با کاربری صحیح ابزارهای ساختمانی و معماری منحصر به فرد خویش، آن را آراسته می‌کند و انسان با مشاهده‌ی ساختمان، از زیبایی آن لذت می‌برد؛ بنابراین زیبایی یک اثر ادبی نیز در معماری زبانی، شیوه‌ی چینش واژگان، وحدت و تناسب واژگان آن با معانی است و دگرگونی فرم واژگان منجر به دگرگونی معانی می‌شود؛ از این روست که می‌توان گفت لفظ و معنا با هم متناسب و مانند دوروی یک سکه هستند و از هم جدا نمی‌شوند.

شعر کودک از عواملی چون موسیقی، خیال و آرایه‌های بدیعی برخوردار است. "سلیمان العیسی" یکی از شاعران حوزه‌ی ادبیات کودک است که با کاربری آرایه‌های بدیعی و معماری زبانی متناسب با روحیه و افکار کودک، به سرایش شعر اقدام می‌کند.

ضرورت انجام جستار حاضر این است که چگونه العیسی با معماری زبانی خویش در «دیوان الأطفال» و موسیقی نشاط‌آور و روح‌افزای آن، مخاطبان را تحت تأثیر قرار داده و آن‌ها چگونه از دریافت زیبایی زبانی

این اثر لذت می‌برند. «دیوان الأطفال» شامل ۲۰۵ قصیده است و جامعه‌ی آماری پژوهش حاضر، واکاوی ۱۲۰ قصیده‌ی این دیوان است.

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر رویکرد فرمالیستی قصد دارد نحوه‌ی تأثیرگذاری معماری زبانی و موسیقایی را در «دیوان الأطفال» اثر سلیمان العیسی از جنبه‌ی احساسی و تربیتی کودکان، بررسی نماید و به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱. مهم‌ترین عناصر موسیقایی استفاده شده در «دیوان الأطفال» العیسی طبق رویکرد فرمالیستی چیست؟
۲. چرا بحرهای متدارک، رجز، رمل و هزج، پرکاربردترین بحرهای استفاده شده در «دیوان الأطفال» العیسی می‌باشند؟

۳. موسیقی کناری، درونی و معنوی استفاده شده در «دیوان الأطفال» از خلال کاربرد قافیه، تکرار، جناس، ترصیع، تضاد و مراعات‌النظیر چه کارکردی دارد؟

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های گوناگونی در خصوص ادبیات کودک و اشعار سلیمان العیسی انجام شده که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود تا از این طریق وجه تمایز پژوهش حاضر بیان شود:

اکرم نظام دوست در پایان‌نامه‌ی «ادبیات کودک در ادبیات معاصر عربی» (۱۳۹۰)، به صورت مختصر به «دیوان الأطفال» العیسی پرداخته و به این مطلب اشاره دارد که العیسی از طریق اشعار خود، کودکان عرب را با گذشته‌ی باشکوه و شخصیت‌های برجسته‌ای نظیر متنبی و معری آشنا می‌کند.
مهین حاجی‌زاده و همکاران در مقاله‌ی «بررسی و تحلیل اشعار تعلیمی سلیمان العیسی در حوزه ادبیات کودک» (نقد ادب عربی، شماره ۱: ۱۳۹۴) به این نتایج دست یافته‌اند که العیسی، کودکان را با مسائل آموزشی و تربیتی آشنا می‌کند. این مقاله نیز بدون پرداختن به فرم زیبا و محسنات بلاغی، اشعار تعلیمی را در این دیوان بررسی می‌کند.

زهراء السید در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «الثانیات الضدیه والصراع عند الشخصیات فی دیوان الأطفال لسیمان العیسی» (۲۰۱۵) دوگانگی‌های شخصیتی را در «دیوان الأطفال»، بدون توجه به زیبایی‌های فرم، مورد واکاوی قرار داده است.

سمیه اکبرپور در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «ادبیات کودکان در سروده‌های «دیوان الأطفال» سلیمان العیسی» (۱۳۹۴) به این مطلب اشاره کرده است که العیسی نقش مهمی در تحول ادبیات کودکان در

سوریه ایفا کرده و در اشعار خود پیام‌های تربیتی و اخلاقی را به روش غیرمستقیم بیان می‌کند. در این پژوهش عناصر موسیقایی مورد بررسی قرار نگرفته است.

سمیه اکبرپور و همکاران در مقاله‌ی «گونه‌های شعر کودکان در «دیوان الأطفال» اثر سلیمان العیسی» (مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه، ش ۲: ۱۳۹۵) به این موضوع پرداخته است که «دیوان الأطفال» دربرگیرنده‌ی اشعار تعلیمی، طبیعت و اجتماعی است. تفاوت این پژوهش با مقاله‌ی حاضر، بررسی گونه‌های شعر کودکان بدون در نظر گرفتن و پرداختن به فرم و محسنات بلاغی می‌باشد.

فروزان مهدی‌زاده در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «بررسی و تحلیل صور خیال در «دیوان الأطفال» سلیمان العیسی با تکیه بر تشبیه، استعاره، تشخیص و حس‌آمیزی» (۱۳۹۶) به این موضوع می‌پردازد که شاعر از تصاویر هنری در جهت بیان گرایش‌های میهنی بهره گرفته است. جستار مورد بحث صرفاً به بررسی تشبیه، استعاره و حس‌آمیزی پرداخته و انواع مختلف ادبی که فرم را زیبا و برجسته می‌کند، را مورد بررسی قرار نداده است.

با توجه به پژوهش‌های مذکور، می‌توان دریافت که تاکنون پژوهشی درباره‌ی معماری زبانی در «دیوان الأطفال» سلیمان العیسی از دیدگاه فرمالیستی انجام نشده است؛ بنابراین جستار حاضر، پژوهشی نو به‌شمار می‌آید؛ چراکه در پژوهش‌های انجام شده واکاوی جنبه‌های زبانی و ساختاری «دیوان الأطفال» کم‌تر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته و بررسی و تحلیل ویژگی‌های زبانی، فرمی و موسیقایی این اثر در پرتو مکتب فرمالیستی، از جنبه‌های نوآوری جستار حاضر به‌شمار می‌آیند.

فرمالیسم و موسیقی شعر

فرمالیسم رویکردی ادبی است که بر عوامل داخلی متن تکیه می‌کند و انقلابی علیه رویکردهایی به شمار می‌رود که ادبیات را خارج از متن مانند بررسی تاریخی یا جامعه‌شناسی یا روان‌شناسانه، مطالعه نمودند. این مکتب به بررسی فرم متن و هنجارگریزی‌های آن توجه دارد؛ زیرا به ساخت و صورت اهمیت می‌دهد و تنها وظیفه‌ی هنرمند را ایجاد فرم می‌داند (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۳۱). از دیدگاه فرمالیست‌ها هدف اثر ادبی، ایجاد زیبایی است. فرم، شامل ویژگی‌های زبان شعری نظیر وزن، موسیقی، هماهنگی‌های لفظی و معنوی و شاخصه‌های زبانی مخالف با زبان رایج است؛ به شرط آن‌که هریک از این عوامل در بافت یا ساخت متن تأثیر بگذارد.

اصلی‌ترین موضوع کار پژوهشگران حوزه‌ی ادبیات، واکاوی عواملی است که متن را به اثری ادبی تبدیل می‌کند. ادبیت که اولین بار توسط رومن یاکوبسن مطرح شد، به ویژگی‌های معینی اطلاق می‌شود که متن را به اثر هنری تبدیل می‌کند و عامل تمایز متن ادبی از دیگر متون است (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۹۱: ۵۹۶). صورت‌گرایان، ادبیات را گونه‌ای خاص از زبان می‌دانستند که در تقابل با زبان رایج است (ایگلتن، ۱۳۸۰: ۶۶). فرمالیسم یکی از ویژگی‌های ادبیت متن را هنجارگرایی و برجسته‌سازی متن می‌داند که با تمایز متن ادبی از متون دیگر، سبب تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطب می‌شود. هنجارگرایی نه تنها بر زیبایی متن می‌افزاید؛ بلکه باعث می‌شود یک متن ادبی بیشتر احساسات مخاطب‌ها را تحت تأثیر قرار دهد.

موسیقی شعر از دیدگاه فرمالیست‌ها به تحلیل ویژگی‌های بطن اثر ادبی، به‌ویژه شعر، می‌پردازد. فرمالیسم، به عنوان رویکردی مبتنی بر ساختار، بر اهمیت و تحلیل عناصر داخلی اثر و نحوه‌ی آرایش آن‌ها تأکید می‌کند. موسیقی شعر، از دیدگاه پیروان این مکتب، «ترکیب» و «هم‌آوایی عناصر صوتی و معنایی در شعر» است که به ایجاد اثر هنری خاص و مؤثر کمک می‌کند. این مفهوم بر هماهنگی عناصر صوتی و رابطه‌ی پیچیده میان صوت، فرم و معنا تأکید می‌ورزد و موسیقی شعر را به معنای یک کل واحد می‌داند که از ترکیب ساختارهای صوتی، وزن، قافیه و توازن آوایی شکل می‌گیرد (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۸۶: ۱۲). فرمالیست‌ها بر اهمیت عناصر صوتی وزن (ریتم و آهنگ)، قافیه، هم‌آوایی، سجع و تکرار تأکید می‌کنند و معتقدند که این عناصر در کنار یکدیگر، «موسیقی داخلی» شعر را تشکیل می‌دهند که نقش مهمی در القای احساس و تأثیرگذاری بر مخاطب دارد. وزن در شعر، به عنوان زیرساخت منظم و هماهنگی قالب‌های شعری، نقش کلیدی را ایفا می‌کند. فرمالیست‌ها وزن را به عنوان یک الگوی صوتی می‌دانند که ساختار و قوام شعر را تثبیت می‌کند و بر اهمیت رعایت وزن در شکل‌گیری موسیقی درونی اثر تأکید دارند؛ زیرا این عنصر علاوه بر تنظیم و توازن صوتی بر احساسات مخاطب تأثیر می‌گذارد. قافیه نیز از دیگر عناصر اصلی موسیقی شعر است که به انسجام و وحدت اثر کمک می‌کند. قافیه‌های منسجم و هماهنگ، فضایی موسیقایی ایجاد می‌کنند که نقش تقویت‌کننده در انتقال معنا و احساس دارد. هم‌آوایی، با تکرار اصوات و حروف، حس وحدت و همبستگی در اثر را تقویت می‌کند و آن را به اثری شنیداری تبدیل می‌نماید (همان: ۳۱-۶۷). تکرار از جمله روش‌های مهم در تولید موسیقی درونی است که فرمالیست‌ها بر اهمیت آن تأکید دارند. تکرار، باعث ایجاد ریتم و توازن، القای حس تأمل می‌شود و نقش کلیدی در ساختن فضای موسیقایی شعر دارد.

ادبیات کودک و «دیوان الأطفال» سلیمان العیسی

ادبیات کودک یکی از انواع ادبی است که با در بر داشتن محتوا و فرم معین، برای کودک سروده می‌شود. العیسی از جمله شاعران معاصر سوریه است که پس از حادثه‌ی شکست ژوئن ۱۹۶۷ به سرودن شعر کودک پرداخت. العیسی در «دیوان الأطفال» از طریق برجستگی فرم و معماری زبانی توانسته با تأثیرگذاری بر کودکان، احساساتشان را تحریک کند و آنان را به سرزندگی دعوت کند. یکی از موضوعات اصلی این اثر، پرداختن به تأثیر پدیده‌های طبیعت به عنوان عوامل زیبایی و نشاط بر اخلاق و روحیه‌ی کودکان است. «دیوان الأطفال» دربرگیرنده‌ی مضامین گوناگون اخلاقی، ملی‌گرایی، طبیعت و غیره است. شاعر در این اثر تنها به وصف حیوانات و طبیعت بسنده نکرده؛ بلکه قصد دارد تا اهداف آموزشی، تربیتی و ارزش‌های اخلاقی را در کودکان نهادینه کند.

بررسی موسیقایی «دیوان الأطفال» سلیمان العیسی طبق رویکرد فرمالیسم

العیسی با هدف تأثیرگذاری بر کودکان از فرم زیبا، هنرنامه‌ها و محسنات متنوعی استفاده کرده که در رویکرد فرمالیستی، از اهمیت فراوانی برخوردار هستند و در ادامه به هر کدام از آن‌ها پرداخته می‌شود.

موسیقی خارجی

موسیقی خارجی در شعر با کاربست قافیه و وزن‌های عروضی ایجاد می‌شود. «توانمندی شاعر در پای‌بندی به قافیه و وزن‌های خلیلی تجلی می‌یابد» (النویهی، ۱۹۷۱: ۲۸). شعر زیبا، شعری است که وزن و قافیه در آن متناسب با محتوا باشد. وزن بخشی از موسیقی و بیانگر تفعیله‌های یک بیت است که سبب وحدت موسیقایی در ساختار قصیده می‌شود (القیروانی، ۱۹۸۱: ۱۳۴/۲). وزن در قصیده با ایجاد تقارن و تأثیر بر روح مخاطب، گزینش و تلفظ واژه‌ها را آسان می‌نماید.

العیسی در قصیده‌ای با عنوان «الرَّبيع»، این‌گونه از زیبایی فرم و موسیقی، بهره می‌گیرد:

كُلُّ شَيْءٍ يَزْهَرُ	كُلُّ شَيْءٍ أَخْضَرُ
الرَّبِيعُ الْحُلُوُّ عَائِدُ	وَالْعَصَافِيرُ قَصَائِدُ
مَرْحَبًا جَاءَ الرَّبِيعُ	مَرْحَبًا عَادَ الرَّبِيعُ
عِنْدَ أَنْفَاسِ الصَّبَاحِ	بَكْرَ الرَّاعِي وَرَاحِ
إِسْبَاقِهِ يَا خِرَافُ	وَأَعْبُرِي خَضَرَ الصَّفَافِ
إِسْبَاقِي لَحْنِ الْغَنَاءِ	فِي فَمِ الْوَادِي أَصَاءِ

وَأَقْضِي الْعُشْبَ الْبَدِيعَ

إِنَّهُ فَضَّلُ الرَّيِّعِ^۱ (العیسی، ۱۹۹۹: ۱۴۶).

در این قصیده که شاعر از فصل بهار، طراوت، شادمانی، زندگی دوباره‌ی طبیعت و تنوع رنگ‌ها سخن می‌گوید، بحر رمل با تفعیله‌های: فاعلاتن/فاعلاتن/فاعلاتن/فاعلاتن (فاعلاتن فاعلاتن) که در برخی مصرع‌ها با رخ دادن زحاف، تبدیل به فاعلاتن یا فاعلن شده است؛ مثلاً بیت اول بر وزن فاعلاتن فاعلاتن و بیت دوم بر وزن فاعلاتن فاعلاتن است. هر مصرع متناسب با نرمی، احساسات و درک کودکان است؛ بنابراین در هر مصرع دو بار فاعلاتن فاعلن به صورت کوتاه می‌باشد که این کوتاهی، متناسب با احساسات کودکان است. از آنجا که این بحر از بحرهای شاد، طرب‌انگیز و نرم محسوب می‌شود، از پرکاربردترین بحرهای شعری است. یکی از مهم‌ترین اغراض این بحر، وصف طبیعت و معانی نرم است. شاعر با کاربست بحر رمل توانسته به خوبی شادابی و سرزندگی طبیعت و عناصر آن را برای کودکان توصیف کند. جملات اسمیه در دو بیت نخست و مصرع آخر بیت آخر، به استمرار و ثبوت طبیعت و عناصر آن دلالت دارند. کاربست واژه‌ی «کلّ» در بیت نخست و استفاده از حرف «إنّ» در بیت آخر، بیانگر شدت تأکید شاعر بر طراوت و سرزندگی است. استفاده از وزن مناسب در این قطعه‌ی شعری، منجر به سادگی و روان‌تر شدن آن شده و از این جهت، کودک با آن پیوندی صمیمی برقرار می‌کند.

شاعر میان وزن و اغراض شعر، پیوندی تنگاتنگ ایجاد کرده است؛ چراکه بحرهای طولانی مانند بحر طویل یا وزن فعولن مفاعیلن (هر کدام ۲ بار در هر مصرع)، بحر وافر یا وزن مفاعلتن (۳ بار در هر مصرع)، بحر کامل یا وزن متفاعلن (۳ بار در هر مصرع) مناسب وصف، مدح، هجاء و فخر، بحر رمل (۲ بار در هر مصرع از نوع مجزوء) یا وزن فاعلاتن، مناسب معانی کوتاه و نرم مثلاً غزل و بحر هزج (۳ بار در هر مصرع) یا وزن مفاعیلن، مناسب غزل‌های سوزناک و درد دل‌های طولانی هستند؛ گرچه گاهی برخی از شاعران از بحرهای کوچک برای سرودن رثا استفاده می‌کنند یا غزل را در بحرهای طولانی می‌سرایند (اسماعیل، ۱۹۷۴: ۳۷۷). در واقع لازمه‌ی یک قصیده، هماهنگی میان ابیات است و وحدت هنری از دل قافیه پدید می‌آید (أحمد بدوی، ۱۹۹۶: ۳۱۹). در این قصیده شاعر با ایجاد وحدت، هماهنگی و تناسب، زیبایی را آفریده است، به گونه‌ای که الفاظ متناسب با معانی آن هستند و از خلال این الفاظ و حروف تشکیل‌دهنده‌ی آن، نرمی، لطافت و شادابی حس می‌شود.

شیوه‌ی گزینش الفاظ، یکی از بارزترین ویژگی‌های ساختاری این قصیده است. ابراهیم انیس می‌گوید: «شعر از هنرهای زیبا است که بر انسان‌ها اثر می‌گذارد و احساسات آنان را برمی‌انگیزد و زیبایی شعر حاصل گزینش الفاظ، چینش و ترکیب اجزای آن است؛ به گونه‌ای که همچون موسیقی و آهنگی منظم، گوش‌ها را می‌نوازد» (انیس، ۲۰۲۰: ۹). در قصیده‌ی مورد بحث، واژه‌ی «الرَّیْع» ۴ بار تکرار شده است؛ از آنجایی که کودکان به کلام منظم و منسجم تمایل دارند و تکرار بخش‌هایی از سخن، آنان را به تکاپو و هیجان وا می‌دارد، العیسی با تکرار واژه‌ی «الرَّیْع» و همنشین کردن آن با فعل‌های «یزهر» و «أخضر» و واژه‌های «الحلو» و «العصافیر»، موسیقی شعر خویش را غنی‌تر نموده است. همنشینی این واژه‌ها موجب القای بهتر مفاهیمی همچون شکوفایی، سرسبزی و نشاط به کودکان می‌شود. العیسی از طریق تکرار نه تنها موسیقی این قصیده را برای مخاطب دل‌پذیر می‌کند؛ بلکه بر بار معنایی عبارات می‌افزاید و ساختار آهنگ کلام را متمایز می‌نماید. کارکرد تکرار در این قصیده تقویت معنا است؛ چراکه شاعر فرار رسیدن بهار را عامل شکوفایی و سرسبزی طبیعت و بازگشت گنجشک‌ها می‌داند.

«مَطَرٌ مَطَرٌ مَطَرٌ / بِالنَّعْمَةِ انْهَمَرُ / بِالْعُشْبِ وَالثَّمَرِ / تَهَلَّلِي يَا أَرْضَنَا السَّمْرَاءَ / وَاسْتَقْبِلِي هَدِيَّةَ السَّمَاءِ / مَطَرٌ مَطَرٌ مَطَرٌ / غَدًا يَمُوجُ حَقْلُنَا سَنَايَلًا / غَدًا تُغْنِي أَرْضُنَا جَدَاوِلًا / سَنَايَلًا سَنَايَلًا / جَدَاوِلًا جَدَاوِلًا / تَسْقِي بِهَا الْعَطَّاشَ يَا مَطَرُ / تُحْيِي بِهَا النُّفُوسَ يَا مَطَرُ / تَهَلَّلِي يَا أَرْضَنَا السَّمْرَاءَ / وَعَانِقِي هَدِيَّةَ السَّمَاءِ / بِالنَّعْمَةِ انْهَمَرُ / بِالْعُشْبِ وَالثَّمَرِ / يَا مَرْحَبًا، يَا حُلُو، يَا مَطَرُ! ٢» (العیسی، ۱۹۹۹: ۱۰۱).

قافیه، «تکرار برخی از الفاظ در پایان مصراع است که تکرار آن‌ها، یکی از مهم‌ترین عناصر موسیقی شعر می‌باشد و خواننده از تکرار آن لذت می‌برد» (انیس، ۲۰۲۰: ۲۳۳). شاعر از طریق قافیه احساسات خویش را به مخاطب منتقل می‌کند؛ بنابراین انتخاب قافیه باید متناسب با معنای مورد نظر باشد.

تعلیم و تربیت، یکی از مهم‌ترین جنبه‌های شعر کودک است که در «دیوان الأطفال» به‌وضوح مشاهده می‌شود. العیسی برای پرداختن به مفاهیم آموزشی در این قصیده از عناصر زیبای طبیعت بهره‌جسته و با سرودن آن، کودکان را با رویدادهای طبیعی آشنا کرده است. او بدین منظور از واژه‌هایی مانند «حقْل»، «جداول»، «مطر» و «سنابل» استفاده کرده تا نشاط را به آنان القا کند. موسیقی این شعر روان است؛ چراکه شاعر واژگان را متناسب با معنا استفاده کرده است. تمامی افعال موجود در این قطعه‌ی شعری امر و مضارع هستند و کاربست آن‌ها در این قصیده، نشانه‌ی تجدید و استمرار عناصر طبیعت است. واژه‌های «مطر» ۹

بار و «سنابل» و «جداولاً» ۳ بار و حرف ندای «یا» ۵ بار، حرف «میم» ۲۱ بار، حرف «طاء» ۱۱ بار و حرف «راء» ۱۶ بار تکرار شده‌اند. حرف «طاء» نشانه‌ی «شادابی، طراوت و بوی خوش» (عباس، ۱۹۹۸: ۱۸۰)، حرف «میم» بیانگر «شدت شادی و سرور» (همان: ۷۳) و حرف «راء» نشانه‌ی «نرمی، لطافت، زیبایی، حرارت و تحرک» (همان: ۸۳) است. تکرار و اسلوب ندا «یا مطر»، سبب توازن قطعه‌ی شعری شده است. هدف شاعر از کاربست تکرار و حرف ندا، شادابی و سرور، طراوت، لطافت، نرمی، تحریک عواطف کودکان و دعوت آن‌ها به نشاط و بهره‌گیری از عناصر زیبای طبیعت است. تکرار بیانگر تأکید شاعر بر اهمیت آب در زندگی است؛ چراکه العیسی آن را لازمه‌ی کشاورزی می‌داند و این عنصر طبیعت، نقش بسزایی در رویش گندم‌ها و پرآبی رودها دارد. تناسب، هماهنگی و زیبایی در این قصیده از خلال انتخاب کلمات رقیق و نرم دال بر نشاط و شادابی متناسب با معانی، نمود می‌یابد. با خوانش این قصیده نه تنها بارش باران برای مخاطب نمایان می‌شود؛ بلکه وی شادابی و سرزندگی را نیز احساس می‌کند.

پرداختن به مضامین مرتبط با طبیعت در اشعار العیسی با اهداف آموزشی همراه است. «وی هنگام وصف باران، فواید آن برای زمین و درختان را به کودکان آموزش می‌دهد و همه چیز را حاصل بارش باران می‌داند؛ چراکه سبب سرسبزی سرزمین می‌شود» (لازمی زارع، ۱۳۹۷: ۴۹). شاعر با هدف تقویت معنا و مفهوم حیات بخشی آب به عناصر موجود در طبیعت، واژه‌ی «مطر» را تکرار نموده و در کنار تکرار واژه‌های «سنابل» و «جداول»، موسیقی دلنشینی را به قصیده بخشیده است. این قصیده در بحر رجز یا وزن مستفعلن (شکل اولیه متفعلن و شکل دوم مفاعیلن است: رخ دادن زحاف خبن) سروده شده که با محتوای شعر تعلیمی، هماهنگی تنگاتنگی دارد (اسماعیل، ۱۹۷۴: ۳۷۷). البته در برخی از نمونه‌ها در وزن مستفعلن نه تنها زحاف خبن رخ داده است؛ بلکه یک وتد مجموع از آخر یعنی (عِلْن) حذف شده که به آن عله حذ می‌گویند (مستفعلن- متفعلن- مُتَف (فَعْل)، مانند بالنعمة انهمر، بالعشب والثمر که بر وزن "مستفعلن فعل" است که با توجه به ریتم، ایقاع و لزوم وقف در آخر، مستفعلن تبدیل به فعل شده است تا متناسب با وقف و پایان مصرع باشد. در واقع ریتم شعری، بر زیبایی شعر افزوده است. بحر رجز از بحرهای خیزایی، شاد و هیجان‌انگیز می‌باشد که یکی از مهم‌ترین اغراض این بحر، جنبه‌های آموزشی است که العیسی برای آموزش عناصر طبیعت به کودکان، به خوبی از این بحر استفاده کرده است. شاعر با توانمندی بیانی و مهارت زبانی به خوبی توانسته از موسیقی خارجی بهره جسته و مفاهیم را به مخاطب منتقل کند. «ویژگی‌های موسیقایی منجر به

رستاخیز کلمات و متمایز شدن آن‌ها در زبان می‌شوند» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۸)؛ درواقع هماهنگی میان وزن و مضمون، سبب برجسته‌سازی در این قصیده شده است.

بسامد بحرهای به کار رفته در «دیوان الأطفال»

نام بحر	متدارک	رجز	رمل	هزج	کامل	مقارب
بسامد	۴۲	۲۲	۱۴	۱۰	۹	۸
نام بحر	بسیط	مدید	وافر	سریع	طویل	منسرح
بسامد	۴	۴	۳	۲	۱	۱

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، بحرهای متدارک، رجز، رمل و هزج بیشترین کاربرد را در «دیوان الأطفال» داشته‌اند؛ چراکه از بحرهای رقیق، خیزابی و نشاط‌انگیز به‌شمار می‌آیند و برای سرودن شعر کودک مناسب‌تر هستند؛ کاربست این بحرهای شعر العیسی بیانگر توانمندی شاعر در برقراری هماهنگی و تناسب بین وزن و محتوا است. همچنین می‌توان مشاهده نمود که او از بحرهای سریع، طویل و منسرح کمتر استفاده کرده است.

انتخاب وزن و موسیقی مناسب در ادبیات کودکان از اهمیت بالایی برخوردار است؛ چراکه کودکان از جوهر اصلی شعر، درک کافی ندارند و درک آنان به میزان توانایی‌شان است؛ بنابراین تأثیرگذاری وزن و موسیقی در شعر فزونی می‌یابد (مشکانی، ۱۳۹۲: ۱۰۸). العیسی ویژگی‌های زیر را لازمه‌ی شعر کودکان می‌داند:

۱. «کاربست واژگان الهام‌بخش

۲. ماندگاری تصاویر زیبای شعری در طول زندگی کودک

۳. اندیشه‌ها و افکار بزرگ

۴. وزن و موسیقی جذاب» (العالم وریتا، ۱۹۸۸: ۲۷۹).

العیسی در «دیوان الأطفال»، بیشتر از بحرهای آسان، شاد و سبک مانند متدارک، رجز، هزج، رمل، مقارب و کامل به منظور ترسیم لحظه‌های لذت‌بخش و شاد برای کودکان بهره گرفته تا درک مفاهیم اشعارش برای کودکان دشوار نباشد و از بحرهای سنگین مانند طویل، سریع و منسرح کمتر استفاده کرده است؛ چراکه

این وزن‌ها طولانی و مناسب وصف صحنه‌های غم‌انگیز هستند و در مخاطب شادی و هیجان را ایجاد نمی‌کنند.

موسیقی کناری

موسیقی کناری از طریق قافیه و ردیف نمود می‌یابد که بر ساختار موسیقایی شعر تأثیر می‌گذارند (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۳۹۱). در شعر عربی "ردیف" مطرح نیست و قافیه در آن مشاهده می‌شود؛ «قافیه مانند وزن از ویژگی‌های ذاتی شعر است» (السعدنی، د.ت: ۱۸۶) که باعث جلب توجه مخاطب به کلام، برانگیختن احساسات وی و وحدت و انسجام میان ابیات می‌شود. «در دوران معاصر برخی از شاعران از جمله: سیاب، نازک الملائکه و العیسی، تقلید قافیه‌ها و وزن‌ها را رها کرده و به شعر آزاد روی آوردند» (رضاپور، ۱۳۹۸: ۱۸).

العیسی در قصیده‌ای با عنوان «إلى معلّمتي» این‌گونه از قافیه برای تأثیرگذاری بر کودکان استفاده می‌کند:

«بِيدِيكَ الْبَرَّاعِمُ وَالشَّدَا الْحُلُوْ فَاغِمُ / أَنْتِ تُعْطِينَا السَّنَا وَالصُّحَى مِنْكَ قَادِمُ / إِرْزَعِينَا، غَدًا عَلَى يَدِكَ الرُّوضُ بِاسْمُ / عَلَّمِينَا، وَغَابَةً سَتَكُونُ الْبَرَّاعِمُ / مِلْءُ قَلْبِي مُعَلَّمٌ مِلْءُ قَلْبِي مُعَلَّمَةٌ / لَهْمَا الْحُبُّ كُلُّهُ وَالْأَغَارِيدُ مُلْهَمَةٌ / قَطْرَةُ الصَّوْءِ مِنْهَا بَدَّدِي كُلَّ مُظْلِمَةٍ / وَاسْطَعِي فِي قُلُوبِنَا وَانْزِلِيهَا مُكْرَمَةً / بِيدِيكَ الْبَرَّاعِمُ وَالشَّدَا الْحُلُوْ فَاغِمُ / وَغَدًا يَكْبُرُ الْجَنَى وَتَطْيِبُ الْمَوَاسِمُ» (العیسی، ۱۹۹۹: ۶۵۰).

قصیده‌ی فوق از سه بخش تشکیل شده و العیسی با گزینش صحیح واژگان میان قافیه‌های آن، هماهنگی و تناسب ایجاد کرده و از خلال وحدت عضوی و موضوعی میان الفاظ گوناگون، قصیده را زیبا و تأثیرگذار نموده است:

در بخش نخست قصیده، برجستگی کلام بر روی واژه‌های «البراعم»، «فاغم»، «قادم»، «باسم» و «البراعم» است که قافیه‌ی مطلقه هستند و «میم» مضموم، حرف روی است که به دوست داشتن اشاره دارد و متناسب با کلمات این قصیده مانند قلب، حب، باسم و غیره است که عشق و محبت را در دل‌های کودکان می‌کارد و آنان را به ایجاد عشق، محبت و دوستی سفارش می‌کند؛ بنابراین بین الفاظ، حروف و معانی آن وحدت ایجاد کرده است؛ به گونه‌ای از طریق حرف میم، گسترش، محبت و دوستی را با هم جمع نموده و میان آنان اتحاد برقرار نموده است تا قصیده زیبا و مؤثر باشد؛ زیرا حرف «میم» بیانگر «امتداد، گستردگی و محبت» (عباس، ۱۹۹۸: ۷۲) است.

در بخش دوم قصیده، قافیه از نوع مقیده است و برجستگی کلام بر روی واژه‌های «معلّمة»، «ملهمة»، «مظلمة» و «مکرمّة» است. از آنجا که تاء مربوطه ساکن (مقید) است، نمی‌تواند حرف روی باشد؛ زیرا روی بودن هنگامی محقق می‌شود که تاء مربوطه متحرک (مطلق) باشد؛ بنابراین، در اینجا حرف «میم» روی است. می‌توان گفت استفاده از قافیه‌های مذکور، سبب وحدت و انسجام میان اجزای این قصیده شده است. حرف «ة» نشانه‌ی «رقت، لطافت و طراوت» (همان: ۵۹) می‌باشد.

در بخش سوم نیز شاعر، حرف روی «میم» را در واژه‌های «البراعم»، «فاغم» و «المواسم» استفاده کرده و با کاربست آن، عشق و علاقه‌ی کودکان نسبت به معلم و نقش معلم در تربیت کودکان را بیان می‌کند. او به تأثیر مدرسه و معلم در آینده‌ی درخشان کودکان اشاره دارد و معلم را همچون نوری می‌داند که شایسته‌ی قدردانی است. کلمات زیبای معلم همچون شکوفه‌های زیبایی هستند که به میوه‌ها و جنگل‌های زیبا تبدیل خواهند شد و زمینه‌ی دستیابی به آینده درخشان را برای کودکان فراهم خواهند کرد.

العیسی به وسیله‌ی قافیه‌های مذکور، تناسب آوایی را ایجاد کرده و از حروف روی «میم» و «راء» به‌خوبی در راستای انتقال مفاهیم آموزشی و تربیتی به کودکان استفاده نموده و سبب زیبایی و سادگی کلام خویش شده است. قافیه‌ی این قصیده، زیبایی معنوی را به کودکان می‌بخشد و هیجان و اشتیاق را در آنان ایجاد می‌کند. قافیه سبب تقویت و تثبیت مضامین آموزشی و تربیتی در ذهن کودکان می‌شود؛ از این رو شاعر از طریق هم‌نشینی کلمات و قافیه توانسته آهنگ و توازن را در کلام خویش ایجاد کند.

بسامد کاربست حرف روی در «دیوان الأطفال»

حرف روی	الف	باء	تاء	حاء	دال	راء	عین
بسامد	۶۵	۷۶	۴۶	۲۶	۲۸۹	۲۰۹	۳۱
حرف روی	فاء	قاف	کاف	لام	میم	نون	
بسامد	۱۷	۱۰	۱۰	۹۱	۵۸	۹۳	

از جدول فوق چنین استنباط می‌شود که بالاترین بسامد حرف روی در «دیوان الأطفال» مربوط به حروف «دال»، «راء»، «لام» و «نون» و کم‌ترین بسامد شامل حروف «فاء»، «قاف» و «کاف» است. حرف «حاء» انبساط، راحتی و نشاط را القا می‌کند که متناسب با مفهوم مورد نظر شاعر است. حرف «دال» نیز نشانه‌ی «کوبندگی، صلابت و هیجان» (همان: ۶۶) می‌باشد. پیش از این گفته شد که حرف «راء» بیانگر

رخاوت، زیبایی، حرارت و تکرار است و حرف «لام» نشانه‌ی «نرمی، تماسک و التصاق» (همان: ۸۰). حرف «نون» بیانگر نرمی، لطافت، صمیمیت و انسانیت» (همان: ۱۶۲) است. حرف «فاء» «مفهوم قطع و تباعد» (همان: ۱۳۴) را القا می‌کند. حرف «قاف» از حروف کو بنده و انفجاری است که القاگر معانی «شدت، صلابت و خشکی» (همان: ۱۴۱-۱۴۳) می‌باشد؛ در نهایت حرف «کاف» بر «خشونت، کثرت، تراکم و ضخامت» (همان: ۷۰) دلالت می‌کند.

از جهت اینکه مخاطب اصلی العیسی، کودکان هستند؛ وی از حروفی که بر تباعد، شدت، کوبندگی و خشونت دلالت دارند، به‌ندرت استفاده کرده و بیشتر از حروفی بهره‌برده است که بر هیجان، شادی، حرارت، زیبایی و نرمی دلالت دارند و این‌گونه موسیقی کناری را در شعر خویش خلق کرده است. معانی دقیق حروف از طریق ساختار و حروف مجاور خود، ایجاد می‌شود و حروف دال بر کوبندگی و خشونت، در کنار حروف رقیق و نرم القاکننده‌ی نشاط و شادابی هستند.

تخیل کودک با شنیدن الگوهای آوایی و تکرار آن‌ها، کم‌کم رشد می‌کند. همچنین الگوهای زبانی ناخودآگاه در کودک شکل می‌گیرند؛ انگیزه‌ی یادگیری را در وی تقویت می‌کند و او را در فرآیند اجتماعی‌شدن یاری می‌رساند (علوی و همکاران، ۱۳۸۸: ۹۶). از این جهت می‌توان گفت که العیسی، الگوهای آوایی را متناسب با اهداف آموزشی در اشعار خود استفاده کرده است.

موسیقی درونی

موسیقی درونی به «هماهنگی و چگونگی ترکیب واژها و آوای ویژه هر حرف در هم‌نشینی با حروف دیگر» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۵۱) اطلاق می‌شود که تأثیر بسزایی در فراهم کردن لذت آهنگ آواها و کیفیت کاربست آن‌ها دارد و باعث هماهنگی و انسجام میان آواها می‌شود (أبوالعَدَس، ۲۰۱۰: ۲۵۶). این نوع از موسیقی، منجر به تقویت موسیقی شعر می‌شود.

تکرار

تکرار از جمله روش‌های زبانی است که شاعر به‌وسیله‌ی آن، موسیقی اشعار خود را برای مخاطب دل‌پذیر می‌کند، بر بار معنای عبارات می‌افزاید و ساختار آهنگ کلام را متمایز می‌نماید. کلمه یا عبارت‌هایی که تکرار می‌شوند، باید از پیوند محکمی با مفاهیم شعر برخوردار باشند و از قواعد زیبایی‌شناسی متون، تبعیت

کنند. هدف از تکرار، تأکید، رسوخ و تثبیت مطلب در ذهن و انتقال بهتر مفاهیم به مخاطب است (آل بویه لنگرودی و زارعی کفایت، ۱۳۹۵: ۲-۵).

تکرار الگوهای آوایی یکی از ویژگی‌های اصلی اشعار کودکان است. گاهی «در تکرار، همانندی فرم میان دال‌ها بسیار وسوسه‌انگیز می‌شود و بدین طریق مدلول نقش ثانوی می‌گیرد و هم‌نشینی‌ها جلوه مهم‌تری می‌یابد» (صفوی، ۱۳۹۳: ۹۲/۱). تکرار در اشعار العیسی به شکل‌های گوناگون از قبیل تکرار اسم، حرف، فعل، عبارت و جمله‌ی اسمیه، جمله‌ی فعلیه، منادا، جار و مجرور و اسم صوت نمود یافته است. در این بخش به نمونه‌هایی از کاربرد تکرار در اشعار وی پرداخته می‌شود:

تکرار جمله‌ی فعلیه

تکرار جمله‌ی فعلیه یکی از انواع تکرار در شعر العیسی است. جمله‌ی فعلیه بر تجدد عمل یا پدیدآمدن حالتی در زمان حال، گذشته یا آینده دلالت دارد (جرجانی، ۲۰۰۴: ۱۷۴). جملات فعلیه متناسب با وصف جنگ‌ها و بیان پهلوانی‌ها هستند که سرشار از نیرو، سرزندگی و حرکت است (فاضلی، ۱۳۷۶: ۷۱). العیسی این‌گونه از این شگرد هنری بهره جسته است:

«تَأَلَّقِي تَأَلَّقِي / فِي الْقَبَّةِ الرَّزْقَاءِ / يَا نَجْمَتِي الصَّغِيرَةَ / يَا زِينَةَ السَّمَاءِ / تَأَلَّقِي .. تَأَلَّقِي / يَا نَجْمَتِي الصَّغِيرَةَ / مَنْ أَنْتِ يَا أَمِيرَةَ / يَا مَاسَةً مُنِيرَةَ / أَلْفُ سُؤَالٍ حَائِرٍ / عَنْكَ يَرُودُ خَاطِرِي / تَأَلَّقِي .. تَأَلَّقِي / يَا نَجْمَتِي الصَّغِيرَةَ ۴» (العیسی، ۱۹۹۹: ۶۹۲).

فعل امر «تَأَلَّقِي» ۶ بار، عبارت «يَا نَجْمَتِي الصَّغِيرَةَ» ۳ بار و حرف ندای «یاء» ۶ بار تکرار شده‌اند. فعل امر در معنای مجازی استفاده شده و بر تمنی دلالت دارد. شاعر با کاربرد اسلوب ندا، به تحریک کودکان می‌پردازد. تکرار منجر به ارائه‌ی تصویری زیبا از ستاره‌شده که نور تابانش بر زمین می‌درخشد. شاعر شخصیتی متحرک را به ستاره بخشیده است؛ در واقع اسلوب ندا نشانه‌ی گفتگو میان کودک و ستاره می‌باشد و شاعر از زبانی ساده برای این گفتگو بهره گرفته است. هدف از تکرار و ندا، القای تصویر گفتگوی کودک با ستارگان و دعوت وی به سرزندگی و تحرک است. العیسی با استفاده از جمله‌های فعلیه، کودکان را به تغییر، تحول، شادابی و نشاط تشویق می‌کند.

در این قصیده تناسب بین الفاظ و معانی آن‌ها از خلال محور هم‌نشینی رخ داده و شعر را زیبا و لذت-بخش نموده که دلایل این تناسب، نظم و چینش خاص کلمات در ساختاری خاص و تکرار است که تناسب و هماهنگی را ایجاد نموده‌اند.

«أَوْقَدُ أَوْقَدُ نَارَ الْمَوْقِدِ/ عَصْفُورٌ فَرَّ مِنَ الْبُرْدِ/ وَتَسْلَقُ نَافِذَةً عِنْدِي/ عَصْفُورِي جَاءَ وَالْجَوُّ شِتَاءٌ/ عَصْفُورِي الْحُلُو سَاحِمِيهِ/ وَسَاطِعُهُ وَأَدْفِيهِ/ أَوْقَدُ نَارَ الْمَوْقِدِ ٥» (همان: ۱۴۲).

العیسی با تکرار جمله‌ی فعلیه «أَوْقَدُ نَارَ الْمَوْقِدِ»، کلام خویش را برجسته نموده‌است. عناصر طبیعت مانند باد و باران، سبب سرمای هوا می‌شوند و در فصل زمستان بسیار رخ می‌دهند. گنجشک‌ها در این فصل از سرما می‌گریزند و شاعر از طریق بیان احساسات کودکان نسبت به گنجشک، اقدام به تحریک احساسات او می‌کند و با زبانی کودکانه می‌گوید باید به این پرنده غذا داد و از آن در برابر سرما حمایت کرد. وی با استفاده از اسلوب تکرار، بر سرمای زمستان و نیاز به گرما تأکید می‌کند و با ترسیم فصل زمستان، حس مشارکت و کمک به دیگران را در کودک تقویت می‌کند. تکرار حرف «قاف»، بیانگر شدت سرمای زمستان و نیاز مبرم به گرما، با هدف تقویت معنا و مفهوم کمک به دیگران و حس مشارکت در کودکان است.

تکرار جمله‌ی اسمیه

تکرار جمله‌ی اسمیه از دیگر گونه‌های تکرار است که «شاعران با هدف انتقال مفاهیم جدید از آن بهره می‌گیرند و کاربست آن، لازمه‌ی توانمندی شاعر است» (عبدالله موسی، ۲۰۰۸: ۶۸). جمله‌ی اسمیه بر ثبوت و دوام خبر دلالت دارد؛ اما اگر خبر آن فعل مضارع باشد، بر اساس موقعیت و بافت کلام مثلاً هنگام مدح و ذم، افاده‌ی تجدد و حدوث می‌کند (جرجانی، ۲۰۰۴: ۱۷۴). العیسی در قصیده‌ای با عنوان «ابنة الشهيد» این‌گونه از تکرار جمله‌ی اسمیه بهره می‌گیرد:

«أَنَا ابْنَةُ الشَّهِيدِ/ أَنَا ابْنَةُ الشَّهِيدِ/ يَا رَايَةَ الْأَبْطَالِ غَطِّي جَبْهَةَ السَّمَاءِ/ أَبِي أَنَا .. أَبِي الَّذِي غَطَّاكَ بِالدِّمَاءِ/ أَنَا ابْنَةُ الشَّهِيدِ/ أَنَا ابْنَةُ الشَّهِيدِ ٦» (العیسی، ۱۹۹۹: ۱۸۰-۱۸۱).

شاعر جمله‌ی اسمیه «أَنَا ابْنَةُ الشَّهِيدِ» را ۴ بار تکرار کرده تا مفهوم شهادت در ذهن مخاطب تثبیت شود و بهتر بر احساسات او تأثیر بگذارد. هدف از تکرار جمله‌ی اسمیه، تقویت مفهوم شهادت و جایگاه شهیدان در ذهن کودکان است. تکرار در این قصیده با موضوع تناسب دارد؛ چراکه موضوع آن افتخارکردن است و شاعر از طریق تکرار، جایگاه والای شهید و مقام شهادت را در ذهن مخاطب تحکیم می‌کند؛ شهیدی که با

روح و جان خویش در راه وطن فداکاری و ایثار می‌کند. العیسی بدین ترتیب به مقام شامخ شهیدان در طول تاریخ تأکید کرده و بدان افتخار می‌کند. بیشتر جملات این قطعه‌ی شعری اسمیه هستند و از آنجا که هدف شاعر مدح شهیدان است، بر ثبوت و دوام مقام والای شهیدان دلالت دارند؛ چراکه خبر آن‌ها مفرد است.

بسامد عنصر تکرار در «دیوان الأطفال»

عنوان	تعداد	عنوان	تعداد	عنوان	تعداد
اسم	۱۵۸	جمله اسمیه	۴۴	منادا	۳۶
فعل مضارع	۵۹	جمله فعلیه	۵۰	حرف ندا "یا"	۳۴
فعل امر	۳۹	عبارت	۲	اسم صوت	۱۰
فعل ماضی	۱۰	جار و مجرور	۲۸		

تکرار واژه‌ها در محور هم‌نشینی نقش بسزایی در ایجاد موسیقی درونی در «دیوان الأطفال» ایفا نموده و اشعار آن را موزون‌تر کرده است؛ همچنین سبب زیبایی ساختار شعر العیسی، خلق معنای عمیق و تأثیرگذاری بر کودکان می‌شود. بیشترین بسامد تکرار مربوط به تکرار اسم و فعل است و در میان فعل‌ها بیشتر از فعل مضارع استفاده شده که به تجدید و استمرار دلالت دارد. هدف العیسی از تکرار، تأکید بر موضوعات اخلاقی، تربیتی و آموزشی به کودکان است.

جناس

جناس یکی از عواملی است که در شکل‌گیری موسیقی کلام، تأثیر بسزایی را ایفا می‌کند. جناس، آوایی دلنشینی را در کلام خلق می‌کند و سبب انسجام و هماهنگی کلام می‌شود (ابوستیت، ۱۹۹۴: ۲۲۰). این آرایه‌ی بدیعی نه تنها سبب گیرایی کلام می‌شود؛ بلکه آفرینش معنای جدید را به همراه دارد. نویسندگان و شاعران از طریق جناس، ساختار سخن خویش را زیبا کرده و زمینه را برای ایجاد نظم آوایی متون و سبکی متمایز فراهم می‌کنند (کاظم الهوادی، ۲۰۱۱: ۶۰). کاربرد جناس در اشعار العیسی، باعث ایجاد موسیقی درونی شده و نشانه‌ی توانمندی، ذوق و استعداد وی است.

«أَطُوفُ فِي رَحَابِكَ الْجَمِيلَةِ يَا أُنْتُ، يَا أَحَلِّي مِنَ الْخَمِيلَةِ» (العیسی، ۱۹۹۹: ۷۳۱).

اگر جناس از روی طبع گفته شود، مفید است و بر معنا تأثیر می‌گذارد؛ اما اگر از متکلف باشد، برای مخاطب سنگین خواهد بود و از آن روی‌گردان می‌شود (بسیونی، ۲۰۱۵: ۲۷۰). در بیت فوق شاعر جناس را از

روی طبع بیان کرده و بدین ترتیب میان لفظ و معنا تناسب به وجود آورده است. عامل زیبایی این بیت، تناسب، هماهنگی و وحدت میان الفاظ است. مهارت در چینش واژگان در کنار یکدیگر توسط العیسی، سبب ایجاد آهنگ و ریتم شعر شده است. کودک از طریق موسیقی، مفاهیم را بهتر می آموزد. جناس ناقص اختلافی میان واژه های «الجميلة» و «الخميلة»، موجب ایجاد موسیقی درونی شده و در جهت القای تصویر آغوش زیبای مادر در ذهن کودک است. شاعر از روی طبع، واژه های هم جنس را انتخاب کرده و به کلام خویش رونق و زیبایی بخشیده است.

«وَطَنِي أَشْجَارٌ وَظِلَالٌ» وَتُرَائِي قَمْحٌ وَغَلَالٌ^۸ (العیسی، ۱۹۹۹: ۷۸).

برجستگی کلام در بیت بالا به وسیله ی هنر سازه جناس در واژه های «ظلال» و «غلال» پدیدار شده که هماهنگی آوایی در کلام را به همراه دارد. این صنعت هنری نه تنها سبب تناسب میان بخش های این بیت شده؛ بلکه نشانه ی بیان ادیبانه ی شاعر است. وی به منظور تأثیرگذاری کلام و انتقال پیام های خود به کودکان از آن بهره می گیرد. این روش در ساختار شعر العیسی القاگر میهن پرستی او است؛ هم آبی حروف از طریق جناس باعث ایجاد موسیقی درونی در این بیت شده و بدین ترتیب العیسی با خلق زیبایی تصویر هنری، تصویری از درختان سرسبز با سایه های بلند گیاهانی مانند گندم و غلات در وطن خویش را ترسیم می کند.

نمونه هایی از کار بست جناس در «دیوان الأطفال»

«الرَّبُوءُ الْخَضِرَاءُ تَنْتَظِرُ» وَخَرَأَهُ فِي الدَّرْبِ تَنْتَبِرُ (همان: ۴۲۳) جناس مصحف
«جَاوَزُوا أَقْصَى الثُّخُومِ» حَلَّقُوا بَيْنَ النُّجُومِ (همان: ۳۴۵). جناس مصحف
«شَبَابَةٌ سَعِدَ قَتَانَةٌ» مِنْ صُنْعِ يَدَيْهِ الشَّبَابَةِ (همان: ۲۱۹). جناس مماثل
«فَجَرُّوا طَافَاتِكُمْ مُبْدَعَةً وَأَقْرَنُوا بِالْخَيْرِ إِبْدَاعَ الذِّكَاءِ» (همان: ۵۶۹). جناس اشتقاق

العیسی ۳۹ مرتبه از جناس استفاده کرده است و از آن جا که پرداختن به تمامی نمونه ها در این جستار نمی گنجد، نمونه هایی از آن در جدول فوق ارائه شد. همانندی های لفظی در «دیوان الأطفال» منجر به آهنگین شدن کلام و شکل گیری موسیقی درونی شده و در انتقال مفاهیم آن تأثیرگذار است. جناس باعث آفرینش معنا های جدید شده و تناسب موسیقایی و فرمی در این اثر، اتحاد معنایی و انسجام را در کلام پدیدار می کند و بدین ترتیب به تثبیت بهتر مفاهیم در ذهن کودکان کمک می کند. در نمونه های فوق هم نشینی و چینش واژه های هم جنس باعث برجستگی کلام شده است. هدف از کار بست جناس، بهره گیری کودکان از

لذت برخاسته از حس زیبایی می‌باشد؛ چراکه زیبایی فرمی، توجه آنان را بر می‌انگیزد و در آنان هیجان ایجاد می‌کند.

ترصیع

ترصیع روشی برای ایجاد هم‌آوایی و موسیقی است و سبب تثبیت معنا در ذهن مخاطب می‌شود. تحکیم پیوند میان فواصل کلام و ایجاد انسجام معنایی، از فواید ترصیع است (بسیونی، ۲۰۱۵: ۳۰۳-۳۰۲). ترصیع از ویژگی‌های موسیقایی شعر و سجع از خصوصیات موسیقایی نثر است. با وجود این تفاوت، می‌توان گفت که ترصیع از لحاظ کارکردی، نوعی سجع به‌شمار می‌رود. العیسی در شعری با عنوان «عصفور طلال» این‌گونه با استفاده از هنرسازی ترصیع، ویژگی‌های گنجشکی زیبا و شاد را این‌گونه برای کودکان توصیف می‌کند:

«عُصْفُورُ طَلَالٍ / سَلَّالٌ جَمَالٍ / مَنَقَّارٌ أَحْمَرٌ / مَا أَحْلَى! / وَجَنَاحٌ أَخْضَرٌ، مَا أَغْلَى!» (العیسی، ۱۹۹۹: ۶۶).

العیسی با استفاده از واژه‌های قابل فهم، پرندۀ ای پر جنب و جوش که کودکان آن را دوست دارند را به تصویر می‌کشد. او از طریق واژه‌های هماهنگ در قالب ترصیع، شعری موزون و شاد را سروده است. ترصیع از طریق هم‌نشینی واژه‌های «طَلَالٌ» و «جَمَالٌ»، «أَحْمَرٌ» و «أَخْضَرٌ» و «مَا أَحْلَى!» و «مَا أَغْلَى» و برخورداری از ویژگی‌های آوایی مشابه، سبب برجستگی فرم شده است. هم‌چنین وی از طریق صنعت تشبیه، گنجشک زیبا را به آبشار تشبیه کرده و منقار آن را به رنگ قرمز و بال‌هایش را به رنگ سبز که کودکان دوست دارند، توصیف می‌کند و از این طریق میان چشمان، کودک و پرندۀ پیوند برقرار می‌کند. گزینش آگاهانه‌ی کلمات در محور هم‌نشینی و کار بست ترصیع سبب انسجام درونی این قصیده شده است. هم‌نشینی صحیح کلمات در شعر العیسی، معناها و تصاویری می‌آفریند که با بافت سخن پیوند دارد. استفاده از ترصیع، تقویت و القای مفاهیم موجود در عناصر طبیعت را برای مخاطب به همراه دارد. ترصیع بیانگر مفهوم سرزندگی و شادابی است و سبب تناسب و هماهنگی میان بخش‌های قصیده شده است.

نمونه‌هایی از ترصیع در «دیوان الأطفال»

«تُرَابُنَا ذَهَبٌ
وَعَزْمُنَا لَهَبٌ» (همان: ۶۳).
«إِنْ أَتَرَّجُ طَرْتُ وَثُوباً
مِثْلُ الرِّيحِ أَهْبُ هُبُوباً» (همان: ۶۶۴).
«الْحَرِيفُ لِلْأَوْرَاقِ الْمُنْتَشِرَةِ / النَّعِيمَاتِ الْمُنْهَمَرَةِ / لِلرِّيحِ الْهَوَّجَاءِ» (همان: ۶۲۲).

«مَا أَلْبَسَهُ دَوْمًا حُلُوًّا وَنَقِيًّا وَلَطِيفًا / لَا أَرْهُو بِالتَّوْبِ الْعَالِي / أَرْهُو فِيهِ نَظِيفٌ» (همان: ۷۳۹).

بسامد کاربست صنعت ترصیع در شعر العیسی ۶۵ بار است. وحدت و انسجام میان محتوا و واژگان در چارچوب ترصیع میان واژه‌های مشخص شده، حس زیبایی بیشتر را در کودکان برمی‌انگیزد و نشاط و هیجان را در آن‌ها به وجود می‌آورد؛ چراکه شاعر با توانمندی زبانی، از واژگان ساده و قابل فهم استفاده کرده است.

موسیقی معنوی

هماهنگی، تقابل و همانندی کلمات، موسیقی معنوی را در بخش معنایی سامان می‌بخشد. آرایه‌های بدیعی معنوی نظیر تضاد، ایهام و مراعات‌النظیر، از جمله جلوه‌های موسیقی معنوی هستند (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۳۹۴). العیسی از تضاد و مراعات‌النظیر بهره گرفته تا از طریق آن‌ها علاوه بر ایجاد فضای موسیقایی در شعر خود، مفاهیم آموزشی را در ذهن کودکان تقویت کند.

تضاد

تضاد به «کاربرد دو معنای متضاد در جمله [گفته می‌شود]. راز زیبایی تضاد، تثبیت معنا در ذهن است؛ چراکه هر چیزی از طریق ضد خود شناخته می‌شود» (الشایب، ۱۹۹۴: ۴۴۷). مهم‌ترین روش انتقال مفاهیم به کودکان، کاربست کشش‌های موسیقایی و زبان آهنگین است و یکی از عناصر خلق کلام شیوا، توازن در زنجیره‌ی آوایی واژگان می‌باشد. توازن‌های آوایی نه تنها فضای ادبی و آهنگین را در متن ایجاد می‌کنند؛ بلکه در انتقال معنا به مخاطب، کارکردی مؤثر دارند (علی مددی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۲۱). العیسی از رهگذر واژه‌های متضاد به کلام، وحدت معنایی بخشیده و اتحاد و انسجام را در آن به وجود آورده است.

«تَعْلُو، تَهْبِطُ كَالْأَنْعَامِ فِي أَزْجَلِنَا كُرَّةُ الْقَدَمِ» (العیسی، ۱۹۹۹: ۷۱۵).

در تضاد، عملکرد بر روی محور هم‌نشینی است (صفوی، ۱۳۹۳: ۱۴۲/۲) و هدف از تضاد، زیبایی، رونق- بخشی به متن و ایجاد معنای لطیف و دقیق در آن است (بسیونی، ۲۰۱۵: ۱۳۹). در بیت فوق، تضاد میان فعل- های «تعلو» و «تهبط» با هدف انتقال ساده‌تر مفاهیم به کودکان صورت گرفته و به کلام زیبایی خاصی بخشیده است. منشأ زیبایی این بیت در تناسب بین الفاظ با معانی آن‌ها می‌باشد که از طرفی علت این تناسب، نظم و چینش خاص کلمات در ساختاری خاص و از طرفی دیگر در تضاد است که تناسب و هماهنگی را ایجاد نموده است.

در این بیت می‌توان به وضوح تلاش العیسی را در جهت انسجام میان مفهوم و ساختار مشاهده کرد. او با استفاده از تضاد، کودکان را از تفاوت میان امور آگاه می‌نماید و بدین ترتیب اقدام به آفرینش زیبایی معنوی به منظور تحریک ذهن کودکان کرده و زیبایی آوایی و موسیقی معنوی را با یکدیگر ترکیب می‌کند. تضاد، حالت بالا و پایین رفتن توپ در هنگام بازی فوتبال را به کودک می‌رساند و کودک هنگام برخورد با کلمات متضاد درنگ کرده و بار دیگر این کلمات را در ذهن خویش مرور می‌کند.

نمونه‌هایی از تضاد در «دیوان الأطفال»

«بَيْنَ الْغَرْبِ وَبَيْنَ الشَّرْقِ	رَفَّ قَطَارِي مِثْلَ الْبَرْقِ» (همان: ۶۱).
«لَمْ أَزَلْ حُلِمَ الصَّغَارِ	لَمْ أَزَلْ خُلِمَ الْكِبَارِ» (همان).
«تَجِيءُ، تَرُوحُ، وَتَعْلُو وَتَنْزُلُ	وَأَعْلُو إِلَى الْغَيْمِ فِيهَا.. وَأَنْزِلُ» (همان: ۵۰۲).
«وَعَاشَ يُعْطِي الْأَرْضَ وَالسَّمَاءَ	يُعْطِيهِمَا الصَّفَاءَ وَالضِّيَاءَ» (همان: ۶۱۰).

العیسی از تضاد با هدف آموزش تفاوت میان امور به کودکان بهره‌گرفته و بدین وسیله زیبایی معنوی را در ذهن آنان ایجاد می‌کند. بسامد کاربرست تضاد در شعر العیسی ۲۳ بار و با هدف زیبایی متن و وحدت هنری است. توازن‌های آوایی میان واژگان مشخص شده نه تنها فضای ادبی و آهنگین را در «دیوان الأطفال» ایجاد می‌کنند؛ بلکه در انتقال معنا به کودکان، تأثیر بسزایی دارند. هم‌نشینی کلمات متضاد باعث ایجاد موسیقی معنوی و برجستگی در شعر وی شده و افزون بر زیبایی کلام، معنای دقیق و لطیف را به کودک منتقل می‌کند و ذهن کودکان را برای برقراری پیوند میان واژگان متقابل به تلاش وادار می‌دارد. این تلاش، آهنگی را در شعر پدید می‌آورد که بر توانمندی زبانی العیسی در چینش و هم‌نشینی صحیح واژگان دلالت دارد.

مراعات النظر

یکی از عناصر موسیقی آفرین، مراعات النظر است. شاعر در این رویکرد «مفاهیم متناسب را استفاده می‌کند؛ به شرطی که این نسبت از جنس تضاد نباشد» (تفتازانی، ۱۴۱۲: ۴۱۲). مراعات النظر، انسجام معنایی و موسیقایی را در متن می‌آفریند؛ زیرا ذهن مخاطب را در پیوند بین مفاهیم درگیر می‌کند (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۵). العیسی در بسیاری از قصاید خویش از مراعات النظر بهره‌گرفته است که در ادامه به واکاوی آن‌ها پرداخته می‌شود.

«تَعَوَّدْتُ أَزَقَبَ كُلِّ الزَّوَايَا/ فَإِنَّ الْعُدُوَّ بِكُلِّ الزَّوَايَا/ تَعَالِبُ حِينًا، وَحِينًا ذَنَابٌ، أَفَاعٍ، كِلَابٌ/ بَنَادِقُ صَيْدٍ بِكُلِّ الزَّوَايَا/ تُرِيدُ الْعَشِيرَةَ، تُرِيدُ الْأَقَارِبَ»^{۱۱} (العیسی، ۱۹۹۹: ۵۲۵).

هماهنگی و تناسب میان بخش‌های کلام از طریق ترکیب و گزینش صحیح و مناسب آن‌ها توسط مؤلف تحقق می‌یابد. مراعات النظیر از خلال وحدت و تناسب بین کلمات، زیبایی خاصی برای تأثیرگذاری و لذت- بردن مخاطب، می‌آفریند (الشایب، ۱۹۹۴: ۴۴۸). العیسی با بهره‌گیری از مراعات النظیر، واژه‌های «ثعالب»، «ذئاب»، «أفاع» و «کلاب» را هم‌نشین کرده که در این قصیده همگی دشمنان خرگوش‌های کوچک هستند. گرگ‌ها، روباه‌ها، مارها و سگ‌ها، هر کدام در گوشه‌ای در کمین خرگوش‌ها نشسته‌اند. از آنجا که خرگوش‌ها به دلیل کوچکی، آسیب‌پذیر هستند و با توجه به جنب و جوش و بازیگوشی آن‌ها، خطرات بسیاری آنان را تهدید می‌کند؛ لازم است خرگوشی خردمند، سایر خرگوش‌ها را حمایت نماید. مراعات النظیر در این قصیده از طریق تناسب کلمات نه تنها زیبایی و وحدت معنایی کلام را به همراه دارد؛ بلکه سبب تقویت مفهوم حضور شخصی خردمند شده که از اندیشه‌ی سالمی برخوردار است و همه باید به وی تکیه کنند تا از خطرات در امان باشند. العیسی در این قطعه‌ی شعری، به‌وسیله‌ی مراعات النظیر، اهداف تربیتی را دنبال می‌کند. واژه‌های «ثعالب»، «ذئاب»، «أفاع» و «کلاب» نمادی از دشمنان کودکان هستند و شاعر آنان را از نزدیک- شدن به این حیوانات باز می‌دارد. هدف شاعر از کار بست واژه‌های «الأقارب» و «العشیره»، لزوم وجود بزرگ‌ترها در زندگی به منظور حفظ روابط میان اعضای خانواده است. اهداف تربیتی مورد نظر شاعر در این قصیده شامل: حفظ ارتباط بین اعضای خانواده و بزرگ‌ترها، اتحاد با آن‌ها، بهره‌گیری از تجربه‌هایشان و خودداری از نزدیک‌شدن به خطرات تهدیدکننده‌ی کودکان است. منشأ زیبایی این بیت از طرفی در نظم و چینش خاص کلمات در ساختاری خاص و از طرفی دیگر در استفاده از مراعات النظیر است که خود تناسب و هماهنگی را ایجاد نموده است.

«عَصَافِيرُ حُمْرٍ، عَصَافِيرُ خُضْرٍ/ وَيَضُّ وَسُودٌ، وَزُرْقٌ وَصَفْرٌ/ أَحِبُّ أَعَارِيدَهَا فِي السَّحَرِ/ تَمْنَيْتُ تَمْنَحُنِي شَكْلَهَا» (العیسی، ۱۹۹۹: ۵۲۱).

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، زبان این عبارت‌ها برای کودک ساده و قابل درک است؛ گویی شاعر با چشمان او به طبیعت و عناصر آن نگریسته است. العیسی از طریق این عبارات، کودکی را ترسیم می‌کند که آوای خوش گنجشکان با پره‌های سرخ، سبز، سفید، سیاه، آبی و زرد، او را بیدار می‌کند. مراعات النظیر و هم‌نشینی رنگ‌های زیبای موجود در پَر پرندگان، بر سرزندگی و نشاط دلالت دارد و شاعر از طریق مراعات- النظیر تابلویی زیبا از طبیعت پویا و زنده را در ذهن کودکان ترسیم می‌کند. وی بدین ترتیب نشاط

صبحگاهی، آوای خوش گنجشک‌ها در رنگ‌های گوناگون و تمایل به پرواز را توصیف نموده و میان سحرخیزی، نغمه‌ی زیبایی پرندگان و آزادی تناسب ایجاد کرده است تا این نشاط را در روحیه‌ی کودک ایجاد کند. شاعر با استفاده از مراعات‌النظیر به القای آوای دلنشین پرندگان پرداخته است.

نمونه‌های دیگر از کاربری مراعات‌النظیر در «دیوان الأطفال»

«إِغْصِنِي حَوْلَ دُورِنَا/ نَحْنُ لَا نَزْهَبُ الْخَطَرُ/ مَوْقِدُ الدَّفءِ جَاهِزٌ/ نَارُهُ تَنْفُثُ الشَّرَّ» (همان: ۶۷۶).
«وَتَمَلَأُ الْبَحَارَ/ يَا مَاءُ مِنْ قَدِيمٍ/ وَتَدْفُقُ الْأَنْهَارَ/ مِنْ فَيْضِكَ الْعَظِيمِ/ عَاشَ الْمَاءُ.. عَاشَ الْمَاءُ/ يَحْيَا بِهِ الْبَلَدُ/ يَا نِعْمَةَ السَّمَاءِ» (همان: ۷۴۲).

«تَلْمَعُ فَرِشَةُ الْأَسْنَانِ/ تَلْمَعُ أَسْنَانِي/ مُشْطِي أَبْيَضُ يَتْرُكُ شَعْرِي/ لِمَسَةِ قَنَانٍ/ يَغْسِلُ جِسْمِي فِي الْحَمَامِ/ يَجْعَلُهُ أَنْصَر» (همان: ۷۹۳).

«الرَّيِّعُ: لِلْأَمْطَارِ وَلِلْأَزْهَارِ/ وَلِلظَّلِّ الْخَضِرَاءِ
الصَّيْفُ: لِلرَّحَالِ وَلِلْغُلَّابِ/ وَلِلْحَقْلِ الْمِعْطَاءِ
الْخَرِيفُ: لِلْأَوْرَاقِ الْمُنْتَثِرَةِ/ لِلْغَيْمَاتِ الْمُنْهَمِرَةِ/ لِلرَّيْحِ الْهَوَّجَاءِ
الشِّتَاءُ: يَا نَارَ السَّهَرَاتِ/ يَا قَصَصَ الْجَدَّاتِ/ يَجْمَدُ فِيكَ الْمَاءُ» (همان: ۶۲۲).

پس از واکاوی مراعات‌النظیر در شعر العیسی مشخص شد که وی از واژگان ساده استفاده کرده و هم‌نشینی واژگان در پرتو این شگرد هنری، انسجام معنایی و موسیقایی را در «دیوان الأطفال» به‌وجود می‌آورد؛ چراکه ذهن کودکان را در پیوند بین مفاهیم هماهنگ، درگیر می‌کند. بسامد کاربری مراعات‌النظیر در «دیوان الأطفال»، ۵۴ بار است و شاعر با هم‌نشینی واژگان هماهنگ، نه تنها باعث زیبایی فرم و افزودن موسیقی معنوی در اشعار خود شده، بلکه بدین طریق اهداف آموزشی از جمله: آموزش فصل‌ها و ویژگی‌های آن‌ها نظیر بارش باران در بهار و شکوفا شدن درختان و سرسبزی طبیعت، ریزش برگ درختان، بارش باران و وزش بادهای شدید در پاییز، اشاره به چرخه‌ی طبیعت، جاری شدن چشمه‌های پرآب را نیز دنبال می‌کند. تناسب و چینش امور هماهنگ در کنار یکدیگر به‌وسیله‌ی مراعات‌النظیر در شعر العیسی، ذهن کودکان را درگیر ساخته و آهنگی دلنشین را تداعی می‌کند که کودکان را به تکاپو و شادابی وا می‌دارد.

نتایج

العیسی در میان بحرهای شعری، بیشتر از بحرهای متدارک، رجز، رمل و هزج بهره‌جسته و از بحرهای سریع، طویل و منسرح کم‌تر استفاده کرده است؛ زیرا بحرهای متدارک، رجز، رمل و هزج از بحرهای خیزابی، تند و نشاط‌انگیز به‌شمار می‌آیند و برای سرودن شعر کودک مناسب‌تر هستند؛ همچنین کاربری این بحرها در

شعر العیسی بیانگر توانمندی شاعر در برقراری هماهنگی و تناسب بین وزن و محتوا است. او با شناخت کارکرد موسیقایی بحرهای شعری توانسته به خوبی از آنها برای انتقال احساسات خویش و متناسب با مضمون شعر بهره گیرد.

او در قافیه‌ی اشعار خود از حروف دال بر نرمی، محبت و انبساط مانند «باء»، «میم» و «نون» استفاده کرده که بیانگر هیجان، شادی، حرارت، نشاط، زیبایی و نرمی هستند و به وسیله‌ی آنها موسیقی کناری را در شعر خویش خلق کرده است. در واقع العیسی با استفاده از موسیقی زیبا و برجسته، کودکان را به سرزندگی و حرکت دعوت می‌کند.

برجسته‌ترین هنرنامه‌های موسیقایی درونی در «دیوان الأطفال» شامل تکرار، جناس و ترصیع است. فرم زیبا، در اشعار وی با هدف ایجاد موسیقی گوش‌نواز، تشویق مخاطبین به درنگ و انتقال بهتر مفاهیم و معناها به خواننده به کار رفته است.

همچنین العیسی به کمک تضاد، با آفرینش زیبایی معنوی به تحریک ذهن کودکان پرداخته و زیبایی آوایی و موسیقی معنوی را با یکدیگر ترکیب کرده است. هم‌نشینی صحیح کلمات در قالب مراعات‌النظیر، باعث ساخت واژه‌های زیبا و دلنشین در اشعار العیسی شده است. کاربرد تضاد و مراعات‌النظیر نقش بسزایی در ایجاد موسیقی معنوی در «دیوان الأطفال» ایفا می‌کند. مهم‌ترین اهداف شاعر از کاربرد تضاد و برجسته‌سازی در اشعارش، تقویت معنا و مفهوم، القای تصاویر، صداها و حالات است.

پی‌نوشت‌ها

۱- همه چیز شکوفا می‌گردد، همه چیز سرسبز می‌شود.

بهار زیبا بر می‌گردد و گنجشک‌ها دسته‌دسته بر می‌گردند.

بهار خوش آمد، بهار خوش آمد بهار برگشت.

هنگام سپیده‌دم، چوپان از خانه بیرون می‌آید.

ای گوسفندان از او (چوپان) پیشی بگیرید و از رودهای سرسبز بگذرید.

از آوای موسیقی پیشی بگیرید، در دهان درّه بدرخشید.

علف زیبا را لِه کنید، اکنون فصل بهار است.

۲- باران، باران، باران/ فرو ریز با نعمت/ بر علف و میوه/ ای سرزمین گندم‌گون ما لبخند بزن/ به پیشواز این هدیه آسمانی بیا/ باران، باران، باران/ فردا مزرعه گندم ما زیاد می‌شود/ فردا رودهای سرزمین ما زیاد می‌شود/ خوشه‌ها خوشه‌ها/ رودها رودها/ ای

باران، تشنه‌ها با آن سیراب می‌گردند/ ای باران، جان‌ها با آن زنده می‌شوند/ لبخند بزن ای سرزمین گندم‌گون ما/ و در آغوش گیر هدیه آسمان را/ فرو ریز با نعمت/ بر علف و میوه/ خوش آمدی، ای زیبا، ای باران!

۳- شکوفه‌ها و بوی خوش در دستان توست/ تو نور را به ما می‌بخشی و روشنایی از تو بر می‌خیزد/ برای مان بکار (ما را تربیت کن)، فردا در دست بوستانی خندان است/ به ما بیاموز و شکوفه‌ها جنگلی خواهد شد/ آقا معلم تمام وجودم است، خانم معلم تمام وجودم است/ آنان و نغمه‌های الهام‌بخش را دوست دارم/ اندکی از نور آنان را پراکنده کن در همه تاریکی‌ها/ بتاب بر قلب‌های ما و پیاده شو با ارجمندی/ شکوفه‌ها و بوی خوش در دستان توست/ و شکوفه فردا بزرگ می‌شود و مناسبت‌ها خوش می‌شود.

۴- بدرخش بدرخش/ در گنبد آبی/ ای ستاره‌ی کوچکم/ ای زینت‌بخش آسمان/ بدرخش بدرخش/ ای ستاره‌ی کوچکم/ تو کیستی ای ملکه/ ای لمس تابان/ هزار پرسش گیج‌کننده/ درباره‌ی تو ذهنم را درگیر می‌کند/ بدرخش بدرخش/ ای ستاره‌ی کوچکم.

۵- آتش بیفروز، در آتشدان آتش بیفروز/ گنجشکی از سرما گریخت/ و از پنجره بالا رفت/ گنجشکم با فرارسیدن زمستان آمد/ گنجشک زیبایم را حمایت خواهم کرد/ به آن غذا خواهم داد و آن را گرم می‌کنم/ در آتشدان آتش بیفروز.

۶- من فرزند شهیدم/ من فرزند شهیدم/ ای پرچم قهرمانان پیشانی آسمان را بپوشان/ پدرم من.. پدری که تو را با خون‌ها پوشاند/ من فرزند شهیدم/ من فرزند شهیدم.

۷- در آغوش زیبایی طواف می‌کنم، ای که زیباتر از چمنزاری.

۸- سرزمین درختان و سایه‌های بلند دارد و خاکم گندم و غلات دارد.

۹- گنجشک شادمان است/ آبشار قشنگ است/ منقاری سرخ رنگ دارد/ چقدر زیباست/ بال‌های سبز رنگی دارد، چه گرانبهاست.

۱۰- مانند چهارپایان بالا و پایین می‌روی، فوتبال بازی می‌کنیم.

۱۱- در همه جا عادت کردم مراقب باشم/ چراکه دشمن همه جا در کمین است/ از یک سوروپاه و گرگ‌ها و از سوی دیگر مارها و سگ‌ها/ تفنگ‌های شکاری در هر گوشه‌ای/ خواهان خویشتن‌اند هستند، خواهان نزدیکان هستند.

۱۲- گنجشک‌های سرخ، گنجشک‌های سبز/ سفید، سیاه، آبی و زرد/ چهچه‌ی آن‌ها را هنگام سپیده‌دم دوست دارم/ آرزو می‌کنم که مانند آن شوم.

منابع و مآخذ

- آل بویه لنگرودی، عبدالعلی و زارعی کفایت، حشمت الله (۱۳۹۵). «کارکرد عنصر تکرار و زیبایی آن در شعر نو (مورد پژوهی شعر بدر شاکر سیّاب)»، ادب عربی، ۸ (۱): ۱-۱۸. DOI: <https://doi.org/10.22059/jalit.2016.60168>
- ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم (۱۹۸۱). تأویل مشکل القرآن، شرح و تحقیق سید احمد صقر، بیروت: دارالمعرفة.
- ابوستیت، شحات محمد عبدالرحمن (۱۹۹۴). دراسات منهجية في علم البديع، مصر: جامعة الأزهر.
- ابوالعسد، يوسف (۲۰۱۰). الأسلوبية؛ الرؤية والتطبيق، عمان: دارالمسيرة.

- احمد بدوی، احمد (۱۹۹۶). أسس النقد الأدبي عند العرب، القاهرة: دار نهضة مصر.
- اسماعيل، عزالدین (۱۹۷۴). الأسس الجمالية في النقد العربي، الطبعة الثالثة، مصر: دارالفكر العربي.
- انیس، ابراهیم (۲۰۲۰). موسیقی الشعر، القاهرة: مكتبة الأنجلو المصرية.
- ایگلتن، تری (۱۳۸۰). پیش درآمدی بر نظریه ادبی، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر مرکز.
- بسیونی، عبدالفتاح فیود (۲۰۱۵). علم البديع، الطبعة الرابعة، القاهرة: مؤسسة المختار.
- تفتازانی، مسعود بن عمر (۱۴۱۲). شرح المقاصد، تحقیق عبدالرحمن عمیره، قم: انتشارات شریف رضی.
- جرجانی، عبدالقاهر (۲۰۰۴). دلائل الإعجاز، تعلیق محمد محمد شاکر، القاهرة: مكتبة الخانجي.
- رضایور، محمد (۱۳۹۸). «ادبیات کودکان در «أراجيح تعني للأطفال»، سلیمان العیسی»، استاد راهنما: هادی شعبانی چافجیری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی: دانشگاه گیلان.
- السعدني، مصطفى (د.ت). التصوير الفني في الشعر، الإسكندرية: المعارف.
- سلطانی، علی أصغر (۱۳۸۳). «تحليل گفتمان به مثابه نظریه و روش». علوم سیاسی، ۷(۲۸)، ۱۸۰-۱۵۳.
- الشایب، احمد (۱۹۹۴). أصول النقد الأدبي، الطبعة العاشرة، القاهرة: النهضة المصرية.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۶). موسیقی شعر، چاپ دهم، تهران: آگه.
- _____ (۱۳۹۱). رستاخیز کلمات، چاپ سوم، تهران: سخن.
- صفوی، کورش (۱۳۹۳). از زبان شناسی به ادبیات، چاپ سوم، تهران: انتشارات سوره مهر.
- العالم، محمود أمين وریتا، عوض (۱۹۸۸). في قضايا الشعر العربي المعاصر: دراسات وشهادات، تونس: المنظمة العربية.
- عباس، حسن (۱۹۹۸)، خصائص الحروف العربية ومعانيها، دمشق: منشورات اتحاد كتاب العرب.
- عبدالله موسى الشديفات، صفاء (۲۰۰۸). «ظاهرة التكرار في شعر الشاب الظريف»، الأستاذ المشرف: عبدالرحمن الهويدي، كلية الآداب والعلوم الإنسانية: جامعة آل البيت.
- علوی، فاطمه، حق شناس لاری، علی محمد، آقا گلزاده، فردوس و کرد زعفرانلو کامبوزیا، عالیہ (۱۳۸۸). «شعر کودکان و پیدایش زیبایی شناسی کلامی در کودکان». پژوهش های ادبی، ۶(۲۳)، ۸۹-۱۰۸.
- علی مددی، مونا، سخاوی، لطیفه و محمدی، حسین (۱۳۹۹). «بررسی جادوی مجاورت در شعر کودک (با تکیه بر شعر ناصر کشاورز، شکوه قاسم نیا، محمدکاظم مزینانی و نیلوفر بهاری)»، مطالعات زبانی و بلاغی، ۱۱(۲۲)، ۲۵۰-۲۱۹.
- DOI: [10.22075/JLRS.2019.17801.1492](https://doi.org/10.22075/JLRS.2019.17801.1492)
- العیسی، سلیمان (۱۹۹۹). دیوان الأطفال، دمشق: دارالفکر.
- فاضلی، محمد (۱۳۷۶). دراسة ونقد في مسائل بلاغية هامة، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- القیروانی، ابن رشيق (۱۹۸۱)، العمدة في صناعة الشعر، المحقق محمد محي الدين عبد الحميد، بيروت: دارالجيل.
- كاظم الهوادي، مشكور (۲۰۱۲). «الجناس في نهج البلاغة دراسة في وظائفه الدلالية والجمالية»، جامعة الكوفة: اللغة العربية وآدابها، العدد (۱۴)، ۴۹-۶۶.

لازمی زارع، سیمین (۱۳۹۷)، «بررسی تطبیقی مضامین مشترک در آثار منظوم مصطفی رحمان دوست و «دیوان الأطفال» سلیمان العیسی»، استاد راهنما: رامین محرمی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی: دانشگاه محقق اردبیلی.

مشکانی، محمد (۱۳۹۲)، «بررسی تطبیقی سیر تحول ادبیات کودکان در ایران و کشورهای منتخب عربی (مصر، سوریه و لبنان)»، استاد راهنما: محمدعلی طالبی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی: دانشگاه حکیم سبزواری.

النویهی، محمد (۱۹۷۱)، قضية الشعر الجديد، مصر: مطبعة العالمية.

العمارة اللغوية والعناصر الموسيقية في «ديوان الأطفال» لسليمان العيسى وفق منهج الشكلائية

احمد عارفي^١

رمضان رضائي^٢

زهرا نصري^{٣*}

نادر بھرام^٤

الملخص

تُعَدُّ الموسيقى أحد فنون التعبير عن المشاعر والتجارب الإنسانية، التي تُخلَق من خلال الأصوات والإيقاع واللحن والتناغم. ولها قدرة التأثير على نفوس الأفراد، وتغيير مواقفهم ومشاعرهم، وتلعب دوراً محورياً في عملية التعليم والتنشئة. يهتم الشكلائيون اهتماماً خاصاً بالموسيقى بهدف كيفية التأثير على الجمهور من خلال خصائصها التعبيرية والإبداعية، وشكلها المناسب للمعنى. يخلق العيسى الجمال في «ديوان الأطفال» من خلال موسيقى شعره وتلاؤمها مع الأغراض ليؤثر على الأطفال. تدرس هذه المقالة بالمنهج الوصفي التحليلي موسيقى «ديوان الأطفال» لسليمان العيسى وفق الشكلائية بغاية دراسة تأثيرها في تنشئة الأطفال وتعزيز المعاني في أنفسهم. استخدم الشاعر بحور الرمل والرجز والمتدارك والهزج استخداماً متناسباً مع عواطف الأطفال الرقيقة لرقعة هذه البحور المتناسبة مع المعاني. كما استخدم القوافي والحروف الرقيقة الدالة على النشاط والرقعة والجمال متناسباً مع أحوال الأطفال وعواطفهم. تؤثر جمالية شكل شعر العيسى على روح الأطفال ونشاطهم من خلال الموسيقى الخارجية المتمثلة في الوزن والقافية، والموسيقى الداخلية المتمثلة في استخدام التكرار، والجناس، والترصيع، والطباق، ومراعاة النظر كأهم عناصر تولد الشكل الجميل في «ديوان الأطفال». فيخلق الشاعر الوحدة والانسجام من خلال الموسيقى الخارجية والداخلية والمحسنة المشار إليها في نظم فريد ومن خلال تجاوز الألفاظ، في أشعاره ليضفي جمالية الأشعار وتأثيرها على الأطفال. فيجسد تصاوير مبدعة في أذهان الأطفال من خلال الألفاظ المترصعة والمتلائمة لإبقاء المعاني في أذهانهم متناسبا مع سياق الكلام.

الكلمات المفتاحية: الشكلائية الجمالية، عناصر الموسيقى، سليمان العيسى، «ديوان الأطفال».

١- الدكتوراه في اللغة العربية وآدابها بجامعة العلامة الطباطبائي، طهران، إيران.

٢- أستاذ مشارك في اللغة العربية وآدابها، معهد العلوم الإنسانية والدراسات الثقافية، طهران، إيران.

٣- الدكتوراه في اللغة العربية وآدابها بجامعة أراك، إيران.

٤- الماجستير في اللغة العربية وآدابها بجامعة شهيد مدني أذربايجان، إيران.